

SAOPŠTENJA ZAVODA ZA ZAŠTITU I NAUČNO PROUČAVANJE SPOMENIKA KULTURE NARODNE REPUBLIKE SRBIJE

Knjiga I. — Rad Zavoda za zaštitu i naučno proučavanje spomenika kulture Narodne Republike Srbije od njegovog osnivanja posle oslobođenja do danas bio je zbilja obiman i raznovrstan. Publikacije o njegovom radu i pojedinačnim problemima koje su povremeno izlazile u drugim časopisima i glasilima nisu bile dovoljne da se u potpunosti dobije predstava o novim otkrićima i spasavalačkim radovima, konzervatorsko-restauratorskim, na bogatom spomeničkom materijalu sa te teritorije, a na kome se svesrdno radilo za ovih proteklih deset godina. Ni naučni krugovi a ni šira javnost naša nisu bili uvek u mogućnosti da upoznaju taj rad niti da prate dostignuća njegova. Zbog toga se pojava Saopštenja kao posebnog glasila o radu Zavoda NR Srbije mora pozdraviti, jer ćemo preko njega biti u stanju da pratimo dalje uspehe u ovoj interesantnoj problematici i imaće se potpuniji uvid u rad službe zaštite u našoj zemlji.

Duži period rada ovakve ustanove bez svoga časopisa jasno se odražava u njegovom prvom broju. Raznovrstan materijal i obimnost poslova, koji bi sukcesivnih izlaganjem dali potpuniji prikaz njihov, ovde je zbog ograničenog prostora prilično stešnjen i mestimično se sveo na ilustrativno nabrajanje objekata i izvršenog konzervatorsko - restauratorskog zahvata. To nabrajanje radilišta da bi se dobila »opšta slika ove delatnosti« kako je uredništvo navelo u uvodnoj napomeni i koje je dato u prvom delu časopisa, išlo je u prilog upoznavanju široke aktivnosti rada članova Zavoda, ali je mestimično umanjilo mogućnost potpunijeg korišćenja tuđeg iskustva i znanja.

Veliki broj prikaza sažeto dat ilustruje radove izvedene na arhitektonskim objektima našeg srednjeg veka i ranog i kasnog. Iz njih se vidi da je monumentalnim sakralnim objektima posvećena velika pažnja. Obrađivali su se Sopočani, Žića, Studenica, Arilje i mnogi drugi, njih 23 na broju. Time je konačno otpočeo važan posao koji obuhvata ne samo zaštitu nego i potpunu prezentaciju našeg kulturno umetničkog blaga razasutog po crkvama i manastirima bez obzira kome veku, školi ili majstoru pripadaju. Zahvaljujući tim novim otkrićima i publikaciji njihovoj i naša će umetnost toga perioda, za koju i u svetskoj javnosti vlada veliki interes, a koja po svojim kvalitetima to i zaslužuje, dobiti zasluženo mesto i popularnost.

Na isti način obrađeni su i prikazi koji govore o konzervatorskim zahvatima na nekim srednjevekovnim gradovima, monumentalnim objektima islamske sakralne arhitekture, nekih spomenika NOB-e, a kompleksnije su obrađeni članci koji ilustruju radove na zaštiti brvnara raznih vrsta kao i bondručnih zgrada. Ovim zadnjim objektima se tek sada počela posvećivati pažnja koju zaslužuju. Ma da su brvnare i bondručne zgrade lišene prave monumentalnosti ili veće umetničke kreacije vredne su pažnje i imaju spomeničku vrednost jer su kompleksan produkt vremena i odraz novih uslova i uticaja koji su na našoj teritoriji zadirali i duboko u novi vek.

Svi delovi časopisa prožeti su prikazima većeg broja interesantnih nalaza do kojih se došlo prilikom primarnih radova na terenu. Jedni od njih su detaljnije obrađeni, kao; arheološki nalazi, dati uz zaštitne ar-

heološke radove, ranohrišćanska grobnica u Nišu data uz konzervaciju njenu, nalaz iz Tekije, dok su drugi dati samo ilustrativno kao otkrića važna za našu kulturnu istoriju (potpisi fresko slikara, novo otkriveni natpisi itd.).

Ovde bi svakako došlo i objavljivanje ostave starog novca u numizmatičkoj zbirci Narodnog muzeja u Beogradu, kao i inventara rukopisnih knjiga dečanske biblioteke. Ove stvari rađene sa potrebnom pedantnošću obiluju važnim podacima, a krajnje je vreme da stručna javnost bude upoznata sa vrednošću zbirke i eksponata na svojoj teritoriji koji čekaju naučnu obradu.

Izvestan broj dužih i kraćih članaka koji su na studiozniji način ušli u datu problematiku čini poseban odeljak ove knjige. »Prilog poznavanju ikonopisa Longina« od M. Šakote, osvetljava drugu stranicu umetničke delatnosti ovoga majstora, gde se on pokazao kao prepisivač i iluminator rukopisa, ali su mu ti radovi slabiji od njegovih reprezentativnih ikona. D. Mihajlović u članku »Crkva u Ramači« daje prikaz do sada malo poznate crkve podignute još u doba nezavisnosti, koja je sačuvala na svim unutrašnjim zidovima vredan pažnje stari živopis. On je stilski jedinstven, pripada slikarstvu moravske škole sa kraja 14 i početka 15 veka i pretstavlja najstarije nađene freske na terenu Šumadije. Raspravu o karakteru i poreklu jednog umetnika i jedne slike imamo u člancima »Poreklo Teodora Kračuna« R. Nikolića i »Kosovski boj Amvrosija Jankovića« P. Vasića.

Praktičan rad baziran na laboratorijskim analizama u vezi konzervacije različitog materijala dat je u članku »Hernija i kulturno nasleđe« od ing. V. Vulović. Ovakvi prikazi su neophodno potrebni u današnjem stanju razvoja ove nauke i nužni su u daljoj instanci obimnih zaštitnih mera koje se preduzimaju u našoj zemlji.

Lj. Kraljević

ZBORNİK ZAŠTITE SPOMENIKA KULTURE, KNJ. IV—V, 1953—1954. EDICIJA SAVEZNOG INSTITUTA ZA ZAŠTITU SPOMENIKA KULTURE, BEOGRAD

U djelu »Splitski sastanak« Zbornik donosi materijal sa prvog sastanka konzervatorskih stručnjaka, održanog između 6 i 12 aprila u Splitu, na kome je, na osnovu dosadašnje prakse, donesen niz zaključaka o osnovnoj orijentaciji u radu službe zaštite u FNRJ. Savjetovanje je pokušalo da pojedina osnovna pitanja kao: konzervirati-restaurirati, pitanje kompetencije Zavoda i njihovog ustrojstva, pitanje njihovog odnosa sa urbanističkim biroima, dalje, pitanje odbrane spomenika kulture u slučaju rata, saradnje među konzervatorskim ustanovama, i razna druga pitanja, riješi, bar u načelu, ostavljajući mogućnost za elastičniju primjenu pojedinih zaključaka na konkretna pitanja.

I pored suviše polemičkog tona zapaža se referat Z. Blažića o konzervaciji pokretnih spomenika u FNRJ, u kome referent oštro uočava pojedine nedostatke ove službe, zalažući se za jedan iskreniji odnos i kooperaciju među konzervatorskim radnicima.

B. Orel pokrenuo je, još uvijek otvoreno, pitanje zaštite etnografskih spomenika i folkloru.

Dr. A. Horović u referatu »Arheologija i hernija« iznosi jedan važan problem naših laboratorija, problem nedovoljnog korišćenja hernije u procesu konzervatorskog postupka, i u vidu dokumentovanog i stručnog izlaganja, autor nastoji da sagleda jedno, zaista široko, polje saradnje hernije i arheologije.

Posmatrajući materijal kroz činjenicu koliko su pojedini prilozi informativni, koliko su stručno dokumentovani, u drugom dijelu Zbornika, »članci«, ističu se tri (priloga Berce Rudolfa, koji obrađuju probleme čišćenja i konzerviranja metalnih predmeta u NR Sloveniji, i isto tako koristan osvrt Gordane Cvetković na problematiku zaštite pri arheološkim iskopavanjima.

Arh. M. Zloković na primjerima drugostepene plastike sa našeg primorja, objašnjava u svom članku, »antropomorfnu sistem mjera u arhitekturi«, problematiku proporcijske zakonitosti na djelima starih dalmatinskih graditelja. I pored toga što ovome članku smeta suviše i komplikovanije dokazivanje, ipak, za restauratora on daje izvrsne podatke o sistemu mjera na našem primorju, čije poznavanje je neophodno prilikom svakog rada na restauraciji objekata sa ovoga terena.

Arh. N. Dobrović na primjeru grada Kotora i arh. D. Živanović na primjeru Dubrovnika rješavaju problematiku konzervacije urbanističkih cjelina.

Potpun uvid u restauratorsko-konzervatorske zahvate širom naše zemlje može se dobiti u izvještajima republičkih Zavoda, datih u sumarnoj formi. Pored toga Zbornik donosi više dužih članaka o pojedinim važnijim radovima na spomenicima uz obimniju dokumentaciju. (Konzervatorsko restauratorski zahvati na zvoniku sv. Mihovila u Trogiru, Gospodar Jovanovom konaku u Čačku, hanu u Sopotu, Kuršumli medresi u Sarajevu, Studenici, Konzervaciji željeznih predmeta iz ptujskih grobova i predlog za rekonstrukciju konaka Avzi paše u Bardovcu kraj Skoplja.) Ovi članci se uglavnom odnose na arhitektonske spomenike kulture, dok se o radu na konzervaciji pokretnih spomenika skoro ništa ne govori, što primjetno nedostaje publikaciji ove vrste.

Kroz članak »zaštita etnografskih spomenika u AP Vojvodini«, Nadežda Pešić iznosi svu težinu situacije na ovom terenu, tražeći hitnu intervenciju.

Pored rubrike »beleške« Zbornik donosi i naročito korisne »prikaze« domaće i strane stručne literature, sa detaljnim osvrtima skoro na svaki prilog.

Zbornik je bogato ilustriran fotografijama, tehničkim snimcima i crtežima, a uz svaki članak donesen je komentar na francuskom jeziku.

U sklopu sve bogatijih i raznovrsnijih publikacija koje obrađuju svakodnevne probleme restauratorsko-konzervatorske teorije i prakse, i kompleksne probleme službe zaštite spomenika kulture. Zbornik zauzima maj istaknutije mjesto, kako po obimu materijala, tako i po njegovom kvalitetu i karakteru. U tom smislu, naročito bogat i informativan, javlja se ovaj dvobroj, koji i pored većeg zakašnjenja ne pati od neaktuelnosti materijala. Namenjen krugu ljudi koji se u bilo kojim vidovima bave zaštitom spomenika kulture ova edicija javlja se kao najčitanija, školska literatura svih onih koji žele da uđu u tako raznovrsnu i široku problematiku kao što je rad na čuvanju starina. Čitajući Zbornik dobija se uvid u jedno iskreno i pošteno nastojanje da se napusti dosadašnja praksa čuvanja »tajni« pojedinih konzervatorskih radionica unutar naše zemlje kao i izvan njenih granica, da se stečena iskustva što racionalnije iskoriste, jednom rječu, da se razvitak restauratorsko-konzervatorske službe što više ubrza, kako bi što potpunije odgovorila, ni malo skromnim, potrebama na terenima. Imajući u vidu osnovni cilj smatramo da na ovome ne treba stati, i da se još odlučnije treba boriti za publikacije takvog,

usko stručnog i specifično svog karaktera. Ovakvu jedinu, zaista bogatu, publikaciju samo bi upotpunio i ukrasio po koji recept naših i stranih radionica, po koji još detaljnije dokumentovan konzervatorski postupak ili uzgred notirano iskustvo. Istina, to bi mogao da bude domen rada sasvim novog časopisa, ali tu prazninu, ipak, bar donekle., može da popuni i sam Zbornik.

Z. K.

»SPOMENICI U HRVATSKOJ«

(Izbor spomenika arhitekture i likovnih umjetnosti). Biblioteka: Dokumenti naše stvarnosti. Izdanje: Ured za informacije sabora NRH, Zgb. 1956 g. Strana 144; Reprodukcijska: 93

U redakciji dr. Anđele Horvat, saradnici Konzervatorskog zavoda NR Hrvatske: Marijan Arhanić, aps. phil., Štefica Habunek-Moravec, Draginja Jurman-Karaman, Branko Lučić i Dubravka Mladinov sakupili su, obradili i po određenom sistemu izložili spomenički inventar iz 338 mjesta NR Hrvatske. Ovdje su obuhvaćeni samo značajniji objekti, pokretni i nepokretni, koji se nalaze u evidenciji područnih zavoda, dok su predmeti u sastavu muzeja, galerija i zbirki, a tako i spomenici radničkog pokreta i Narodnooslobodilačkog rata izostavljeni. Ove dvije posljednje vrste spomenika Ured za informacije Izvršnog vijeća NR Hrvatske obradiće u posebnom izdanju.

Obzirom na okolnost da zaštita spomenika kulture u NR Hrvatskoj ima dosta dugu tradiciju (preko jednoga stoljeća) i da je materijal iz oblasti historije umjetnosti ove Republike, bar u relaciji na prilike u Bosni i Hercegovini, dosta istraživao, proučavan, publiciran i kroz to gotovo ušao u svjetsku historiju umjetnosti, zamisao izdavača da izda knjižicu ovoga tipa, u kojoj će provesti načelo katalogiziranja objektivnih činjenica, sasvim je opravdana. To je u prilikama NR Hrvatske jedan novi vid upoznavanja sa spomeničkim inventarom koji omogućava lakšu preglednost kulturno-umjetničkog bogatstva, ne kronološki po kulturno-historijskim razdobljima ili umjetničkim stilovima — kakav se metod primjenjuje u izdanjima kulturne historije — već teritorijalno, po područjima djelatnosti konzervatorskih zavoda, a onda po lokalitetima koji idu abecednim redom unutar pojedinih srazova, i koji se nižu u smjeru zapad-istok, tj. od Istre do Srema.

Postupajući ovako, svezak je poprimio karakter turističkog vodiča, kojemu je namjena da pruži pomoć onima koji svoj interes za posjećene krajeve poistovjećuju sa interesom za spomenike kulture. Takvih ljudi ima i ovaj priručnik će im pružiti izvanrednu pomoć ne samo za lakšu orijentaciju, već također i kao prilog za bolje upoznavanje sa spomenicima i njihovim vrednotama. Knjiga je također, već po iznešenom materijalu, koristan doprinos opštoj stvari poznavanja naše kulturno-umjetničke prošlosti. Uzimajući pojedini lokalitet u obradu, saradnici su se trudili da u najkraćim obrisima prikažu historijat i umjetničke značajke najvažnijih i najkarakterističnijih spomenika i spomeničkih ansambla, iznoseći negdje samo najsumarnije podatke, negdje pak dajući podrobnija objašnjenja. Dužina opisa uslovljena je, naravno, brojnim stanjem objekata lokaliteta i njihovom stvarnom vrijednošću, historijskom i umjetničkom. Takav metod leži u osnovi čitavog sveska koji sadrži materijale svih vrsta spomenika iz raznih kulturno-historijskih razdoblja, srazmjerno njihovom brojnom stanju i kulturno-historijskom značaju.

Izašlo djelo obogaćeno je sa 93 izabrane reprodukcije (crno-bijelo), kazalom imena mjesta i umjetnika,

i ukusnom mapom na kojoj su obilježene granice djelatnosti sva tri konzervatorska zavoda NR Hrvatske (Zagreb, Rijeka, Split), lokaliteti i spomenici po vrstama.

S. T.

MUZEOLŠKO-KONZERVATORSKI ČASOPIS »MUZEJI« BROJ 10. Izdaje Savez muzejsko-konzervatorskih društava FNRJ, Zagreb 1955 god., stranica 193; fotoreprodukcija 51.

Sa znatnim zakašnjenjem, od gotovo dvije godine, pojavio se jubilarni, deseti po redu, broj časopisa »Muzeji«, koje je izdanje namijenjeno proslavi desetogodišnjice Oslobođenja zemlje, a paralelno stim i desetogodišnjice rada muzejsko-konzervatorskih ustanova u FNRJ. Obzirom na tu okolnost, redakcija časopisa (u sastavu: Vladimir Tkalčić, Pavletić Jela, Despot Miroslava, Močanin Fedor, Munk Zdenka, Stahuljak dr. Tihomil i Ščukanec Dragutin) odlučila je da u ovaj broj unese isključivo onaj materijal koji će pomoći čitaocu da shvati razvojnu liniju muzejsko-konzervatorske službe u FNRJ, u prvom deceniju njenog djelovanja u oslobođenoj zemlji. Tim su eto putem došli prilozi iz svih republika u kojima su saradnici uglavnom i udovoljili tim zahtjevima. Uz kraći historijat razvoja muzeja u pojedinim republikama, autori članaka su osnovnu pažnju posvetili periodu 1945—1955 g., objašnjavajući specifične uslove razvoja u svakoj republici, sadašnje stanje muzeja, njihovu podjelu, organizaciju, inventar, postavu ekspanata, ulogu muzeja u kulturno-prosvjetnom životu zajednice, rad stručnjaka, finansijske uslove, smještaj i sl. Autori članaka: Ljubica Mladenović »Razvoj muzeja u Bosni i Hercegovini od Oslobođenja do danas«, Jovan Vukmanović »Muzeji u NR Crnoj Gori«, dr. Ivan Bach »Deset godina muzejsko-konzervatorskog rada u NR Hrvatskoj«, Radmila Polenaković »Deset godina muzejsko-konzervatorskog rada u NR Makedoniji« dr. Jože Kastelic »Slovenski specialni muzeji«, Bogo Teply »Slovenski kompleksni muzeji«, dr. Karei Dobida »Slovenske galerije«, Persida Tomić »Deset godina Etnografskog muzeja u Beogradu«, dr. Draga Garašanin, »Deset godina«, arheološkog iskopavanja u NR Srbiji«. Jova Sekulić »Tematske izložbe u NR Srbiji«, Zagorka Janc »Publikacija muzeja i konzervatorskih ustanova u NR Srbiji« i Petar D. Šerović »Zavičajni muzej u Hercegovnom s arhivom i bibliotekom«. Analognu situaciju nalazimo i u prilogima konzervatora u kojima je iznesena problematika zaštite spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u pojedinim republikama, rad organa za zaštitu, podaci o zaštićenim i konzerviranim spomenicima, problem kadra, finansija, laboratorija i sl. (Šefik Bešliagić, »Zaštita i proučavanje spomenika kulture i prirodnih rijetkosti u Bosni i Hercegovini«, Ivan Komelj »O delu zavoda za spomeniško varstvo LR Slovenije u Ljubljani«, Arh. S. M. Nenadović »Deset godina zaštitne službe u NR Srbiji«). Svi su ti prilozi dovoljno sadržajni, prožeti mnogobrojnim konkretnim podacima, da mogu odgovoriti svim potrebama za svakog onoga koji želi da upozna ove ustanove, njihov rad i njihove probleme. Potpunoj preglednosti naših muzeja, muzejskih zbirki, umjetničkih galerija i zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti, sa teritorijalnom raspodelom u svakoj republici, stručnom kadru te administrativnom i pomoćnom osoblju, zaštićenim spomenicima, raspoloživom izložbenom prostoru, broju muzejskih ekspanata, izložbi, posjetilaca, budžetima, publikacijama i bibliotekama doprinose umnogome priloženi tabularni pregledi (12 komada): »Podaci o muzejima u NR Bosni i Hercegovini«, »Podaci o muzejima u NR Crnoj Gori«, »Muzeji u NR Hrvatskoj«(2), »Deset godina muz.-konz. rada u NR Makedoniji« (3), »Podaci

o muzejima u LR Sloveniji«, »Muzeji u Beogradu«, »Muzeji u NR Srbiji«, »Muzeji u Vojvodini«, »Zavodi za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti« i na kraju karta »Muzeji i zbirke, zavodi i uredi za zaštitu spomenika u FNR Jugoslaviji godine 1945, prije Oslobođenja«.

Uzev u cjelini, ovaj, po tehničkoj opremi, izboru članaka i reprodukcija, reprezentativni broj časopisa »Muzeji« koristan je doprinos cjelovitijem poznavanju stanja muzejsko - konzervatorske službe u FNRJ, kako u okviru pojedinih republika tako isto i za državni teritorij u cjelini.

S. T.

DVIJE NOVE KNJIGE O ARHITEKTONSKOM NASLJEĐU MAKEDONIJE

Studije gradske i seoske profane ili — kako je neki autori nazivaju — folklorne arhitekture u novije vrijeme privlači sve veću pažnju. Značajno je da interes za ovu arhitekturu pokazuju prvenstveno arhitekti, a ne historičari umjetnosti, a čini se da uzrok ovoj pojavi izvire iz osnovnog zadatka koji savremeno društvo postavlja pred arhitekta: kuća dostojna čovjeka.

Makedonska kuća ili prelaz stare orijentalne u savremenu evropsku kuću od arh. Dušana Grabrijana i **Stara gradska arhitektura vo Ohrid** od arh. Borisa Čipana dva su značajna novija priloga proučavanju regionalne arhitekture Makedonije. Grabrijanovo djelo izdala je Državna založba Slovenije u Ljubljani 1955 (tri godine (poslije smrti autora). Na knjizi arh. Čipana nema godine izdanja, a pojavila se također 1955 g. Izdavač je Centralen Zavod za zaštitu na kulturno-istoriski spomenici na NR Makedonija u Skopju.

Oba djela tretiraju istu problematiku — prvo na širem području, drugo na užem ali zato detaljnije — pa je interesantno posmatrati ih zajedno.

Grabrijan, koji je najveći dio života posvetio proučavanju (sarajevske gradske kuće posmatrajući je kroz aspekt savremenih težnji i tražeći u njoj prvenstveno kongenijalni izraz sa modernim, ostao je u posmatranju makedonske kuće dosljedno na istoj platformi. Međutim dok je u Sarajevu studirao, takorekuć isključivo, muslimansku kuću, koju je bez temeljitije analize porijekla nazvao orijentalnom, u Makedoniji se prvenstveno usmjerava na kuću hrišćanskog elementa. Stavljajući sebi u zadatak da kaže šta je na toj kući »makedonsko«, a piše doslovce: Naziv »makedonski« upotrebljavamo u smislu slovenskog stanovništva zemlje... za hrišćanski elemenat, za razliku od muslimanskog, kojim su se označavali Turci, Šiptari i Cigani.«

Eklatantno je međutim, da djelo u tom smislu nije doradeno, elementi oba pola se isprepliću i u tekstu i u ilustracijama. Dvije velike kulture koje su istovremeno, kroz punih šest vijekova postojale jedna pored druge na istom terenu, međusobno se dopunjavale i korigirale, teško se razlučuju, pogotovo na području stana, koji u svako doba i na svakom mjestu, ako je uopće udomaćen, nužno nosi prvenstveno regionalni pečat.

Govoreći o karakteristikama makedonske civilne arhitekture on, međutim, zapaža: »kod sličnog plana turska ili šiptarska kuća je jasnije i široko zasnovana, ciganska primitivnije, a hrišćanska intimnije i na okup nanesena. Takova kuća prvenstveno se prema vani otvara, nije tako isključivo individualna, često obuhvata više domova u zajedničkom dvorištu, što je kod orijentalne kuće isključeno, zatim je ova

nekako više »rabortnička«, za razliku od one koja je nekako »meraklijska« (udobna, za uživanje); s time u vezi mijenja se i pokućanstvo, umjesto čilima — stolica i sto, drukčije su i sanitarne baterije; ukratko, makedonska je po načinu života nekako evropskija.»

A to je baš ono što je oduševilo Grabrijana. »Tvrđim, naime, da postoje vakuumi između orijentalne i evropske kuće, a u našoj zemlji da se nalaze posredni elementi koji te vakuume popunjavaju«.

Stilom punim zanosa i oduševljenja on govori o tvornicama te arhitekture, o organizaciji stambene površine, privrednim i domaćinskim prostorijama, sanitarnim napravama, stambenim prostorijama i saobraćajnim rješenjima, pa prelazi na analizu prostorne plastike. U poglavlju »Arhitektura u mjerilu čovjeka« (pojam usvojen u toku njegovih studija sarajevske kuće) on govori o namještaju, o stavu čovjeka u (prostoru, o mjeri. Obrađuje nadalje materijal, strukturu, konstrukciju i oblogu, boju, plastiku arhitekture, konstantno ukazujući na slične primjere u savremenoj arhitekturi. Konačno u poglavlju »Organski urbanizam« govori o položaju naselja, zoniranju, saobraćajnoj mreži, odnosu prema prirodi...

Na kraju, slijedi završno poglavlje »Prelaz u savremenu arhitekturu«, gdje analizira čitav niz savremenih nastojanja oko stambenog problema, upoređujući rješenja eminentnih arhitekata današnjice, prvenstveno Le Corbusier-a, sa pučkim rješenjima iz Bosne i Makedonije, otkrivajući frapantne analogije i tvrdeći da je »upravo to nasljeđe pomoglo... Le Corbusier-u — do prvog koraka u život«. Skoro dvadeset godina nakon članka »Le Corbusier i Sarajevo« u ondašnjem sarajevskom »Jugoslavenskom listu«, jednog od prvih članaka u kojima je Grabrijan postavio svoje analogije »staro-novo« isti autor u Makedoniji (po kojoj je Le Corbusier također putovao u mladim danima) nalazi ne samo preteče nego i realne uzore velikog stvaraoaca, kojemu pripada neosporna zasluga da je znao kvalitetna dostignuća prošlosti uravnotežiti sa društveno-ekonomskim faktorima današnjice.

Arhitekt Čipan, suprotno Grabrijanu, prilazi problemu više (historijski, ukazujući da se novija saznanja proširuju i na elemente »koji će biti korisni i za savremeno stvaralaštvo«.

On također sagleda razliku između muslimanske i hrišćanske kuće, kako s obzirom na plasman u terenu, tako i u pogledu visine izgradnje, kao i u programu. Nalazi da je arhitektonska koncepcija muslimanske kuće »do maksimuma šablonizirana«, dok kod hrišćanske kuće u Ohridu nastupa kao poseban faktor stiješnjeno gradilište, tako da je »isključeno šabloniziranje cjeline«. »Od nužde za neprekidnim variranjem proizlazi projektantski napor ohridskog majstora koji je doveo do principa bliskih savremenim metodama«.

Vrijednost Čipanovog djela prvenstveno je u pokušaju da objasni nastajanje ohridske kuće dijalektički, uvodeći čitaoca u historijski proces formiranja hrišćanskog buržoaskog društva u 18 i 19 stoljeću, paralelno sa propadanjem turskog feudalnog, što se i na arhitekturi nužno odražavalo. Ekonomski prosperitet stvarao je posebni program stambene izgradnje.

Autor govori o ambijentu, organizaciji kuće i njejoj podjeli na ekonomski, stambeni i reprezentativni dio, o opremi kuće, konstrukciji, arhitektonskom izrazu. Posebno obrađuje neke grupe ohridskih kuća i to oko crkve sv. Sofije i u ulici Samuil, dajući u prilogu vrijednu tehničku dokumentaciju o ovim objektima.

Za Čipana je od posebnog interesa pitanje odnosa savremene urbanizacije gradova prema historijskom ambijentu, pitanje saniranja stare kuće, naročito u mjestima koja pretendiraju na turistički razvitak, i njenog uklapanja u savremeni gradski organizam, te u pogledu zaštite i konzervacije iznosi neke interesantne misli u prilog očuvanja stare gradske arhitekture Makedonije.

Nedoradenost Grabrijanova djela je očita — opravdava je iznenadna smrt autora. Čipanovom djelu manjka prikaz muslimanske kuće u Ohridu, te u tom smislu on ne daje materiju koju u naslovu obećava. Osim u uvodu, on tu kuću jedva da spominje, iako su stvarno i danas neke turske kuće u Ohridu (najstariji postojeći primjeri ohridske stambene kulture. Mislim da je neodrživo njegovo odricanje svakog utjecaja turske stambene kulture na ohridsku hrišćansku kuću, te da je hipoteza o kontinuitetu razvoja te kuće od Srednjeg vijeka do sačuvanog egzemplara s kraja sedamnaestog stoljeća, koliko god bila privlačna, potpuno neargumentirana. Ali i pored tih nekih nedostataka i proizvoljnosti, oba djela neosporno predstavljaju značajne priloge proučavanju našeg arhitektonskog nasljeđa.

Ing. Dž. Č.

René Nelli: Les stèles discoidales sont-elles cathares? Arts et Traditions populaires, IV (Paris 1956), 137-139.

Na izložbi »Istorija i ikonografija katarizma« u Muzeju Goja (Goya) u Parizu 1955 bile su, među ostalim predmetima, izložene i diskoidalne stele, koje se posljednjih godina u Francuskoj pripisuju katarskoj jeresi. Na tim stelama je dvostruki simbolizam: one su, s jedne strane, antropomorfno uobličene; s druge strane, one uzimaju svoj središnji ornamentalni motiv iz stilizovane slike sunca, kakva se javlja u istoriji pa katkad i u praistoriji. Antropomorfna preokupacija je jasna u afričkim stelama (u Maroku), koje imaju i dva dodatka sa strana u vidu ramena ili ikрила, čega ima katkad i u francuskoj (u predelu Lorageu u oblasti Langdoku). Pisac pominje da postoje razne hipoteze o tim stelama, kojih ima u Sev. Africi, u oblasti Baska, Bretanji, Langdoku, Irskoj, Švedskoj, Bosni. Pisac ne veruje da je ta stela katarska: na osnovi izloženog njihovog geografskog rasprostranjenja me može se zaključiti ništa o poreklu, a još manje o »katarskom poreklu« te stele. Kad bi ona bila katarska, trebalo bi da je ima tamo gde je bilo katara; međutim, one su vrlo česte tamo gde nije bilo katara. Hipoteza da je stela katarska oslanja se i na sličnost stela iz predela Loragea sa »bogomilskim« stelama u Jugoslaviji, a pisac Neli ističe da ona ima sličnosti i sa stelama drugde (gde, međutim, nije bilo katara), te da ne može biti katarska. Zatim, te stele se susreću u istim grobljima sa latinskim, tj. katoličkim, krstovima; u oblasti Langdoku najstarije su iz 11 a veoma česte u 14 veku.

Nije navedeno odakle su tvorci hipoteze o katarskom poreklu diskoidalnih stela uzeli podatke o »bogomilskim« stelama iz Bosne. Takvih stela, zaista, ima po Jugoslaviji, ali još se ne zna pouzdano iz kog su vremena i ničim se ne može dokazati da su »bogomilske«, pa se, prema tome, ni one ne mogu upotrebiti kao oslonac za hipotezu o katarskom poreklu diskoidalnih stela u Francuskoj, i kritika R. Nelli je sasvim opravdana.

M. S. F.

Doris Wild:

IKONEN — KIRCHUCHE KUNST DES OSTENS.
Izdanje Hallwag, Bern, prva sveska biblioteke Orbis Pictus.

Iako izdavač u svojim reklamnim listićima veli za to malo djelo da služi kao posrednik kako bi se osjetio duboki dojam čarobne svojstvenosti crkvene umjetnosti Istoka, vidi se iz uvoda i teksta uz table da je autor mislio da nam dadne i nešto više od toga: prikaz istočne ikonografije na naučnoj osnovi. Međutim autor nije (imao za to dovoljno snage, a nije mogao ni da ima dovoljno koristi od proučavanja samo malog broja slabijih ikona iz privatnog posjeda u Švajcarskoj, koje uglavnom pretstavljaju ruski masovni produkt donesen od emigranata iz ruskih krajeva. Otuda je u djelu i mnoštvo pogrešnih tvrdnji, a vidi se i očito nepoznavanje ikonografije balkanskih naroda pravoslavne vjere a naročito srpske ikonografije, bez čijeg se poznavanja ne može danas uopšte govoriti o istočnoj ikonografiji.

U uvodu svog djela veli autor da se ikone izrađuju obično u veličini 35 : 30 cm, što je sasvim bespredmetno, naročito za ikonografiju na Balkanu kao što je netačna i tvrdnja da se ikone ne uokviruju (str. 3). (Na strani 4 tvrdi autor da se ikonografija u Grčkoj izmijenila pod uticajem italijanskog Renesansa a na drugom mjestu veli da je ikonograf stajao tvrdoglavo u toku stoljeća u nekoj zakonitosti i propisu, zadržavajući uvijek isti stil (str. 5). Na istoj strani veli da su ikone balkanskih zemalja samo dekorativne i anatomske nezgrapne (kao da je tu po-

trebno renesansko mjerilo!) i izlaže dalje kako se ikone koriste za razne svrhe, a u Rusiji i za ikonostase kao da to nije slučaj i u ostalim pravoslavnim zemljama.

Za Rusku Vladimirsku Bogorodicu tvrdi (str. 6) da je grčki rad XII v., a za njenu kopiju (na t. XX) da je srpski rad XVII v. i ako je to očito ruski masovni produkt novijeg vremena.

Govoreći o ikonografskim školama do pada Carigrada spominje vizantisku, solunsku i kritsku, a ne spominje srpsku, makedonsku i rusku, koje su cvale i prije toga vremena. Za pojedinu ikonu veli (str. 8) da djeluje privlačno, čarobno, mistično i nadprirodno, a za ikonografsku umjetnost kao cjelinu da djeluje ukočeno i jednolično zbog **strove stilizacije**. Upravo protivno od onog što se može zapaziti i na ilustracijom materijalu autora. Govoreći dalje o pojedinim slikanim svetiteljima tvrdi da su bezosjećajnog tijela, neprirodnog i plošnog, a lica strogo stilizovanog (str. 10). Pa zatim da u ikonografiji nema prostora, obline tijela, da u slikama nema nikakvog prirodnog podatka koji bi scenu oživio, pa čak ni jednog cvijeta! Ako ovome dodamo još da autor nezna ko je dječak na konju iza sv. Đorđa (tekst uz t. VI) i šta pretstavlja loza sa figuricama u medaljonima na slici Krista (t. IX) te da pripisuje ikone čisto ruske škole, srpskoj (t. XX, XXI) onda smatramo da ovo djeleće neće biti nimalo korisno po publiku kojoj je namijenjeno. Naprotiv, ona će dobiti samo kriva obavještenja.

Đ. M.